

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 2. SZÁM
LXV. ÉVFOLYAM

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETTEL
KAPCSOLATBAN ÁLLÓ SZERZŐK ÍRÁSAI I.

Weisz Boglárka, Fodor Pál és Mércz András,
Szalai Ágnes, Czinege Szilvia, Ablonczy Balázs, Bódi Lóránt,
Zahorán Csaba és Molnár Antal értekezései

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2023-as évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

ISSN 0040-9634

.....

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2023 | 2.
LXV. ÉVFOLYAM | SZÁM

.....

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

HU ISSN 0040-9634

Kiadja a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat
Felelős kiadó: Balogh Balázs főigazgató, Molnár Antal igazgató
Nyomdai előkészítés:
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
Tudományos Információs Osztály
Vezető: Kovács Éva
Tördelőszerkesztő: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

TARTALOMJEGYZÉK

LXV. évfolyam, 2023. 2. szám

Tringli István Hatvanöt éves a <i>Történelmi Szemle</i>	169
TANULMÁNYOK	
Weisz Boglárka Buda város Aranybullája és középkori kiváltságai	171
Fodor Pál – Mércz András: Mi is veszett Mohácsnál? Oszmán-török veszteséglista az 1526. évi hadjáratról	193
Szalai Ágnes Erdély és a váradi vilajet határkonfliktusa 1671-1672-ben	237
Czinege Szilvia Széchenyi első műveinek lenyomata levelezésében	257
Ablonczy Balázs „Budapest nem tud méltó elhelyezést biztosítani”. Első világháború utáni menekült tisztviselők Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében	275
Bódi Lóránt Rend a szavakban: az antiszemitizmus és a zsidó népiértés a lexikonok tükrében (1889–1948)	291
Zahorán Csaba Nemzeti és nemzetállami ünnepek, gesztusok és ellengesztusok. Az első világháború végének és a trianoni békeszerződés aláírásának centenáriuma a szlovák, román és magyar emlékezetpolitikában 2018–2020 között	317
MÉRLEG	
Molnár Antal A magyar görögkatolikus történet(írás) a kálvária-úttól a sikertörténetig. Egy kiállítási katalógus tanulságai	327

NEMZETI ÉS NEMZETÁLLAMI ÜNNEPEK,
GESZTUSOK ÉS ELLENGESZTUSOK
Az első világháború végének és a trianoni békeszerződés
aláírásának centenáriuma a szlovák, román és magyar
emlékezetpolitikában 2018–2020 között

ZAHORÁN CSABA¹

FEASTS OF NATIONS AND NATIONAL STATES,
GESTURES AND COUNTER-GESTURES

The Centenary of the End of World War I and the Signing of the Treaty
of Trianon in the Memory Politics of Slovakia, Romania and Hungary,
2018–2020

Similarly to the other European countries, between 2018 and 2020 the historical events connected to the end of World War I were evoked in Hungary, Romania and Slovakia. In all three countries, considerable attention was paid to the round anniversaries, a clear proof of not only the importance still played in this region of events acted out a hundred years before, but also of the continuing use of history as a source of legitimation by the individual governments. Evoking the past divided the region along the traditional fissures – while in Slovakia the partial realisation of national independence, and in Romania the national unity, were celebrated in 2018, Hungary commemorated the dissolution of her traditional grandeur, at the same time remembering national cohesion transcending political boundaries. Mutual gestures of reconciliation were not missing either. Beyond the dominantly ethno-centric interpretation of the anniversaries, however, a common element in all three national versions of memory politics was a demonstration of national unity and of a firm belief in the future.

Keywords: Hungary, Romania, Slovakia, World War I, commemorations, centenary, memory politics, 2018, 2020, Treaty of Trianon

Az 1918–1920 közötti, mindmáig meghatározónak számító történelmi események századik évfordulójának szlovákiai, romániai és magyarországi felelevenítése egyaránt tartogatott különbségeket és hasonlóságokat. Az egyik legnagyobb eltérés magának a centenáriumnak

Zahorán Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport, kutató, Nemzeti Közszerológiai Egység, Közép-Európa Kutatóintézet.

1 Jelen szöveg a szerzőnek a "Lendület" Trianon 100 Kutatócsoporton belül készülő monográfiájának egy részlete.

tárgyának az értékeléséből fakad: míg Magyarország esetében a nemzeti történelem egyik mélypontjáról beszélünk, Szlovákia és Románia vonatkozásában kifejezetten pozitív, ünneplésre okot adó időszokról van szó – legalábbis ami a többségi nemzeteket illeti.² Jóval prózaibb különbségként jelentkeztek a három ország aktuális politikai viszonyai: a budapesti vezetés stabilitásához képest a pozsonyi és bukaresti kormányok számára a centenárium évek egy sor fordulatot hoztak. Ugyanakkor a történetírás és a politikai szféra közötti interakciók eredményeképpen 2018-ra mindhárom országban rendelkezésre állt egy-egy hivatalosnak tekinthető – vagy akként kezelt –, „központi” történeti narratíva, amelyekből markáns emlékezetpolitikai koncepciók és megemlékezési gyakorlatok bontakoztak ki. Ez különösen Romániában és Magyarországon volt megfigyelhető, ahol az államhatalmat birtokló politikai elit komoly erőfeszítéseket fejtett ki a számára fontos, illetve szerinte érvényes üzenetek megfogalmazására és terjesztésére.

Szlovákiában az 1918-as csehszlovák államalapítás mint az önálló államiság felé vezető út fontos szakasza került a középpontba, amely megalapozta a mai, független Szlovákiát és az ország euroatlanti integrációjának sikerét. A történelmi Magyarországból való kiválás helyett főképp az első köztársaság örökségének felvállalására, illetve a csehszlovák kapcsolatok kitüntetett státuszára helyezték a hangsúlyt. Ezt mutatta az is, hogy a pozsonyi és vidéki helyszíneken lebonyolított „nemzeti” megemlékezések mellett a fő rendezvények a Prágában és Turócszentmártonban [Martin] 2018. október 28-án és 30-án, együtt megtartott cseh-szlovák állami ünnepek voltak,³ amelyeket további számos, nemegyszer szintén közösen szervezett és megvalósított program egészített ki. Noha Prágától eltérően Pozsony csak részben folytatja a csehszlovák hagyományt – aminek a gyökere elsősorban az önálló szlovák nemzeti fejlődésre és az 1918 utáni, végül kétszer is szakításhoz vezető cseh-szlovák ellentétekre nyúlik vissza –, a történelmi sorsközösség kidomborítása most mégis magától értetődőnek és feszültségmentesnek tűnt. Az évfordulók „csehszlovakista” jellegét erősítette, hogy szlovák részről nem kérdőjelezték meg a csehek 1918–1919-es szerepét Csehszlovákia létrejöttében és a szlovák nemzetiség kialakításában. Ehhez hozzájárult a Szlovákia negyed évszázados függetlenségéből és teljesítményéből fakadó magabiztosság is. 1918 tehát 2018-ban sem a cseh-szlovák vonatkozásban, sem pedig más szempontból nem tartozott a szlovák nyilvánosságot megosztó témák közé, Milan Rastislav Štefánik kultuszának tudatos építése pedig az államalapításban való aktív szlovák részvétel kiemelésének szándékáról is árulkodik.⁴

2 Ez a különbség az első világháború végéről való nemzetközi megemlékezésen is láthatóvá vált: a 2018. november 11-i párizsi ünnepségen részt vett mind a román, mind pedig a szlovák államfő, miközben Magyarország csupán nagyköveti szinten képviseltette magát.

3 Oslavy 100. výročia vzniku ČSR vyvrcholili veľkolepým ohňostrojom. (Pravda.sk 2018. október 28.) <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/489622-kiska-a-zeman-si-na-prazskom-vitkove-pripomenuli-100-vyrocie-republiky/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.); Predstavitelia Slovenska a Česka ocenili vznik Československa. Slováci oslavujú sté výročie Deklarácie slovenského národa. (SME.sk 2018. október 30.) <https://domov.sme.sk/c/20949499/ceskoslovensko-vznikl-sto-rokov-oslavy-slovensko-martin.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

4 Rok Milana Rastislava Štefánika sa oficiálne začal slávnosťou na Bradle. <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/medialny-servis/aktuality-ministerstva-kultury/rok-milana-rastislava-stefanika-sa-oficialne-zacal-slavnosťou-na-bradle/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.) Ezzel kapcsolatban lásd még Michal

A csehszlovák múlt elfogadása mellett magyar viszonylatban is megnyilvánult egyfajta óvatos „antinacionalista” elmozdulás a szlovák emlékezetpolitikában. Csehszlovákia létrejöttének, majd különösen a trianoni békeszerződés aláírásának századik évfordulóján kifejezetten visszafogottak voltak az ilyen alkalmakkor többnyire felerősödő magyar-ellenes hangok. Mi több, Igor Matovič miniszterelnök egy váratlan gesztust is tett, amikor 2020. június 2-ra több száz szlovákiai magyar közéleti személyiséget hívott meg egy „baráti találkozóra” a pozsonyi várba, ahol empatikus beszédet mondott a közös múltból, de főképp a szlovák–magyar együttélésről.⁵ Gesztusával szimbolikus nyitás történt mind a szlovákiai magyarság, mind Magyarország felé, mégpedig a legmagasabb politikai szintről, ami Trianon összefüggésében mindenképpen úttörő fejleménynek számít. Jóllehet ez a változás pillanatnyi bel- és külpolitikai tényezőkkel egyaránt magyarázható, de talán mélyebb, a szlovák történetírásban is tükröződő okai is lehetnek.⁶

Romániában a nemzeti egyesülés századik évfordulójáról való megemlékezés legalább annyira szólt a román nemzetpolitika aktuális célkitűzéseiről, mint a száz évvel ezelőtti múltból. Ennek megfelelően már évekkel korábban nagy figyelem irányult a centenáriumba, komoly tervek születtek vele kapcsolatosan, és tartósan kiemelt témának számított a román nyilvánosságban.⁷ Az egységes román nemzetállam létrejöttének és építésének az ünneplése, a kisebbségek sikeres integrációjának népszerűsítése, valamint a román–moldovai egységtörekvések legitimálása egy kifejezetten diadalittas keretben zajlott több mint egy éven keresztül. Döntően az ennek megágyazó, hagyományos nemzeti múltszemlélet határozta meg az országszerte szervezett programok, kiadványok, emlékműállítások és -felújítások, illetve a jeles évfordulón tartott megemlékezések – különösen pedig a december elsejei nagyszabású ünnepek⁸ – nemzetépítő jellegét. A centenáriumot levezénylő politikai és értelmiségi elit szemléletmódját arra törekedett, hogy minél nagyobb mértékben megmozgassa a lakosságot, a kollektív emlékezetben pedig megerősítse az 1918-as év történelmi eredményeit, azok – vagy legalábbis nagyobb részük – megtartását, tudatosítva a még hátralévő nemzeti célkitűzéseket. Noha senki sem kérdőjelezte meg a „Nagy Egyesülés” korszakos jelentőségét és egyértelműen pozitív hozzáadókát a románság számára, több 1918 utáni jelenség vonatkozásában már jóval kriti-

Kšišňan: Centenary (Slovakia). In: International Encyclopedia of the First World War. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/centenary_slovakia. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

- 5 A szlovák miniszterelnök beszédének magyar fordítását lásd Igor Matovič trianoni beszéde. Először magyar fordításban a *Körkép*-en. (*Körkép.sk* 2020. június 3.) <https://korkep.sk/cikkek/szemle/igor-matovic-trianoni-beszede-eloszor-magyar-forditasban-a-korkepen/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)
- 6 A Matovič-gesztus. (*Országút.com* 2020. július 22.) <https://orszagut.com/orszagut/a-matovicgesztus-549>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)
- 7 Lásd *Un centenar și mai multe teme pentru acasă. Ce au învățat și ce nu au învățat românii din ultimul secol de istorie*. Ed. Adrian Cioroianu. Iași, 2018.; Pásztkán Zsolt: Centenáriumi Románia. Nemzetépítés és zűrzavar. *Kisebbségi Szemle* 3 (2018) 1. sz. 7–24.; Főcze János – Zahorán Csaba: Mérlegen a „Nagy Egyesülés”. *Vita* 1918-ról és Románia utóbbi száz évéről. *Történelmi Szemle* 62 (2020) 641–666.
- 8 Rostás Szabolcs: Szelfizve centenáriumoztak a románok Gyulafehérváron. *Krónika* 2018. december 3. 1., 6–7., illetve Alexandra Cheroiu: Reportaj Video. Centenarul bucureștenilor, între Hora Unirii și amarul dezbinării. (*Adevărul.ro* 2018. december 2.) <https://adevarul.ro/stiri-locale/bucuresti/reportaj-video-centenarul-bucurestenilor-intre-1908686.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

kusabb vélemények is megfogalmazódtak.⁹ Ezek azonban inkább a későbbi folyamatokról és az elitek vitatható teljesítményéről szóltak, illetve az évfordulós programok megvalósításának ellentmondásait érintették, vagyis magát a centenáriumi tárgyat – a nemzeti egység létrejöttét – tulajdonképpen konszenzus övezte Romániában. Felerősödni látszott az a törekvés is – az eredeti elképzelésekkel vélhetően összhangban –, hogy Nagy-Románia korszaka továbbra is pozitív és követésre méltó referenciaként maradjon meg a román kollektív tudatban. Ez az ünnepségek külsőségein és üzenetein túl a szimbolikus térhasználatban lezajlott „restaurációban” is megnyilvánult – Nagyváradtól Bukaresten át Iași-ig számos, a kommunisták hatalomátvétel előtti korszakban emelt emlékmű került vissza a romániai közterekre.

A „centenáriumi ciklus” első fele Romániában is ígéretesen alakult abból a szempontból, hogy a magyar–román ellentéteket még a történelmileg kényes 2018-as megemlékezések sem élezték ki túlságosan. Igaz, a romániai magyarság politikai képviselője sem ért el áttörést a „magyar” narratíva és a kisebbségi törekvések tematizálásában, ám erre a felfokozott légkörben eleve minimális esély nyílt. Annál nagyobb változást hozott a trianoni békeszerződés aláírásának századik évfordulója, amely során Romániában is intézményesült Trianon emlékezete, mégpedig a hagyományos román nemzeti narratíva szellemében. A bukaresti parlament által 2020 végén másodjára is elfogadott – az évfordulót Romániában emléknappá nyilvánító törvény – ugyanakkor kettős potenciállal rendelkezik.¹⁰ Nem csupán újabb keretet biztosít a legkülönfélébb román emlékezet- és identitáspolitikai megmozdulások számára, amelyek könnyen kaphatnak akár magyarellenes színezetet is, hanem elvileg a helyi magyar programokat is legitimálja. Mindenesetre elősegítheti az évforduló beépülését a román történelmi tudatba, december elseje mellé.

A magyarországi emlékezetpolitika – kiváltképp északi és keleti szomszédjához képest – csekély figyelmet szentelt az első világháború befejezésének századik évfordulójának, és – folytatva a korábbi hagyományt – inkább a trianoni békeszerződés centenáriumiára koncentrált. Pedig sokáig nem volt egyértelmű – legalábbis a közvélemény számára –, hogy a kormányzat milyen módon szándékozik megemlékezni a magyar történelem e tragikus sorsfordulójáról. Az emlékezetpolitikában 2010-től folyamatosan erősödött, az évtized végére pedig kétségtelen dominanciára tett szert a nemzeti-konzervatív szemlélet, amely a történelmi Magyarország felbomlásával kapcsolatban alapvetően a sérelmi és áldozati diskurzust használja, integrálva az 1945 előtti beszédmód jó néhány alkotóelemét is. Ezt tükrözi például a „trianoni diktátum” szókapcsolat mintegy hivatalossá válása és megállíthatatlan terjedése, valamint a szimbolikus politika több díszletének felújítása, vagyis számos emlékmű és közterület második világháború előtti formájának

9 Lásd pl. Magda Grădinaru: 100 év mérlege: a gyulafehérvári nyilatkozat egy elpuskázott lehetőség maradt. [Interjú.] (*Főtér.ro* 2018. október 26.) https://foter.ro/cikk/20181026_100_ev_merlege_a_gyulafehervari_nyilatkozat_egy_elpuskazott_lehetoseg_maradt_interju/. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.); Ioan Stanomir: La centenar. Recitind secolul României Mari. București, 2018.

10 Ezzel kapcsolatban lásd pl. Szócs Levente: Novák Csaba Zoltán a román Trianon-emléknapról. Nacionalista versenyfutás rosszízű mellékterméke. (*Maszol.ro* 2020. május 15.) <https://maszol.ro/belfold/126846-novak-csaba-zoltan-a-roman-trianon-emleknapról-nacionalista-versenyfutás-rossziz-mellektermeke>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

visszaállítása.¹¹ A 2010 óta hivatalban lévő magyar kormányok gyakorlatának megfelelően – azaz a folyamatos politikai mozgósítás szellemében – kifejezetten hangsúlyos volt a megemlékezések belpolitikai síkja is. Ezen pedig – a külső ellenségek bírálata és a nemzeti összefogásra való buzdítás mellett – nagy szerepet kapott a nemzeti szuverenitással szemben álló és a nemzeti egységet megzavaró csoportok kritikája. Mindezzel párhuzamosan – egyúttal részben mindezzel szembe is haladva – azonban megjelent egy újféle emlékezetpolitikai megközelítés is, amelynek gyökere ugyancsak visszavezethető a 2010-es évek legelejéig, sőt még az első Orbán-kormányig, de csak Trianon századik évfordulóján bontakozott ki teljes mértékben. A Nemzeti Összetartozás Napjának bevezetése, majd a 2020-as év „Nemzeti Összetartozás Événé” nyilvánítása ugyanis olyan új viszonyulást fejezett ki, amely az „össznemzeti gyászban” megtestesül, a múltbéli veszteségekre koncentráló hagyományos magyar sérelmi diskurzust kissé háttérbe szorítva a nemzeti szolidaritásra és a jövőre irányította a megemlékezések fókuszát.¹² A századik évfordulós rendezvényeken és beszédekben elsősorban ez a két szemlélet keveredett egymással, a gyász, a nemzeti mozgósítás és az optimista jövőkép sajátos egyvelegét eredményezve.¹³

Ez az emlékezetpolitikai (fél)fordulat a magyar–szomszéd viszonyt is érintette, mégpedig annyiban, hogy a történelmi Magyarország felosztása miatti felelősség javát a szomszédos nemzetekről a nagyhatalmakra helyezte át. Az új értelmezés szerint az első világháború végére nemcsak a Magyar Királyság, hanem régiókn egészé a nagyhatalmak imperializmusának és ideológiai expanziójának áldozata lett, ami 1945 után még inkább érvényesült. A közép-európai sorsközösség hangsúlyozása pedig megalapozta a fő üzenetet: a vesztes pozícióból az erős nemzetállamokra építő regionális összefogás jelenthet kiutat.¹⁴

A három ország centenáriumi emlékezetpolitikájában látványosan közös motívumként jelent meg a siker és az optimista megközelítés. Míg 2018-ban Szlovákiában a nemzeti és állami függetlenséget, Romániában pedig az 1918-as eredmények részleges megőrzését ünnepelték, Magyarországon – 2020-ban – a pusztta túlélés mellett a kormányzat tízéves politikáját könyvelték el sikerként. Paradox módon így a magyar derűlátás nemcsak

11 Ezzel kapcsolatban lásd Mészáros Flóra gyűjtését a „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport emlékmű-adatbázisában: <https://trianon100.hu/emlekmuek>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.) Az Alkotmány utcai emlékmű körüli vitára lásd Valló Andor: „Ezernyi szégyenfolt”: tényleg történelemhamisítást idéző Trianon-emlékművet lepleznek le augusztus 20-án. (*Válaszonline.hu* 2020. augusztus 14.) <https://www.valaszonline.hu/2020/08/14/trianon-emlekmue-alkotmany-utca-helynevek-kritika/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.) A cikkre adott választ: Molnár Antal – Fodor Pál – Demeter Gábor: Ez a történelmi Magyarország emlékműve, nem a magyarosításé. *Válaszolnak a Trianon-mementó szakértői.* (Uo. 2020. augusztus 19.) <https://www.valaszonline.hu/2020/08/19/trianon-emlekmue-valasz/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

12 Lásd pl. Pánczél Károly 2020. június 8-i felszólalását. *Országgyűlési Napló* 2020. június 8. 19118–19120. (<https://www.parlament.hu/documents/10181/1569934/ny200608.pdf/0c973209-432e-b861-ef77-ae1c089e8cc?t=1591939250927>). Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

13 Lásd pl. a *Magyar Nemzet* vagy a *Magyar Hírlap* 2020. június 4-i évfordulós összeállításait, illetve Orbán Viktor 2020. június 6-i sátoraljaúj helyi beszédét. Orbán Viktor: Csak az államnak van határa, a nemzetnek nincs. *Magyar Nemzet* 2020. június 8. 2., illetve Egry Gábor: The Greatest Catastrophe of (Post-)Colonial Central Europe? The 100th Years Anniversary of Trianon and Official Politics of Memory in Hungary. *Yearbook of the Institute of East-Central Europe* 18 (2020) Nr. 2. 123–142.

14 Békés Márton: A Trianon-egyenlet feloldása. *Trianon 101.* (*Mandiner.hu* 2020. június 30.) https://mandiner.hu/cikk/20200630_a_trianon_egyenlet_feloldasa_trianon_101. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

a szlovák elégedettséggel, hanem a román triumfalizmussal is egy nevezőre került. A nemzeti emlékezetpolitikák a késő ipari társadalmakat globálisan sújtó válságok, valamint az Európai Unió keleti periferiáját érintő további sajátos problémák kontextusában részben a múltbéli győzelmekre irányították a figyelmet, részben pedig a nemzeti egységben és összefogásban találták meg a nehézségek kezelésének módját. Legalábbis diszkurzív szinten, miközben mindhárom államnak és társadalmaiknak egyszerre kell megküzdenie a globális felmelegedés, a migráció, a járványok és a világgazdasági helyzet hektikus ingadozásainak következményeivel és a belpolitikai krízisekkel – igaz, ezek mértéke és jellege különbözik egymástól Szlovákiában, Romániában és Magyarországon –, továbbá a folyamatos változásokkal, az állami ellátórendszerek gyengülésével, a szociális gondokkal vagy például a román társadalmi integrációjának hiányosságaiával. Mindezt az ünneplések legalább az évfordulók idejére megpróbálták elfeledtetni, egyúttal perspektívát is nyújtva a boldogabb jövő reményével.

Közös volt a három ország megemlékezéseinek etnocentrizmusa is. Mindenhol alapvetően saját nemzeti nézőpontból, „a másikkal” alig – vagy egyáltalán nem – foglalkozva idézték fel az első világháború végét. 2018-ban Szlovákia és Románia kizárólag saját nemzeti teljesítményét ünnepelte, tekintet nélkül szomszédaira, illetve kisebbségi állampolgáira, ez alól pedig csak részben jelentett kivételt a cseh–szlovák, illetve a román–moldovai viszonylat. A kisebbségi magyar közösségek – köztes helyzetükből adódóan – hiába figyeltek és kommunikáltak egyszerre többfelé is, a többség ezt alig – vagy egyáltalán nem – viszonzta. Magyarországi politikusok részéről is csak elvétve esett szó a szomszédos nemzetekről,¹⁵ mint ahogy a magyarországi média is meglehetősen szelektíven foglalkozott a szomszédok centenáriumi ünnepségeivel – a csehek és szlovákok iránt minimális,¹⁶ a románok esetében valamivel nagyobb érdeklődést tanúsítva.¹⁷ Sőt, a budapesti nemzetpolitikai államtitkárság még „Mátyás-emlékét” is hirdetett 2018-ra,¹⁸ amit akár úgy is lehet értelmezni, mint a román centenárium ellensúlyozására irányuló – igaz, kissé halovány – kísérletet. A trianoni békeszerződés aláírásának századik évfordulóján azonban egészen más volt a helyzet. 2020. június 4. környékén Szlovákiában és Romániá-

15 Százéves emlékeztető. Semjén Zsolt a gyulafehérvári ígéretet betartását szorgalmazta. *Krónika* 2018. július 30. 2.

16 Lásd pl. Nem lesz szlovák ünnep Csehszlovákia megalakulása. (*Mandiner.hu* 2017. szeptember 19.) https://mandiner.hu/cikk/20170919_nem_lesz_szlovak_unnep_csehszlovakia_megalakulasa. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.) Ugyanakkor a müncheni szerződés és az első bécsi döntés 80. évfordulójáról beszámolt a magyarországi média. Lásd pl. Pethő Tibor: Különböző értékű kisállamok. *Magyar Hang* 2018. október 5–11. 16. és Gali Máté: Az első bécsi döntés, visszatér a Felvidék. *Magyar Idők* 2018. november 2. 10. A szlovákiai magyar médiában természetesen más volt a helyzet, lásd pl. Simon Attila: Ünnepeljünk vagy nem? És ha igen, akkor mit? (*Újszó.hu* 2018. október 28.) <https://ujsoz.com/kozelet/unnepeljunk-vagy-nem-es-ha-igen-akkor-mit>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

17 Lásd még a magyar külügyminisztérium „negatív érdeklődését” a román nemzeti ünneprel kapcsolatban, illetve Semjén Zsolt tuskányosi kijelentéseit 2018 nyarán (15. j.), valamint Bihari Dániel: Erdélyt már Trianon előtt elvették. (*24.hu* 2018. december 1.) <https://24.hu/belfold/2018/12/01/trianon-erdely-romania-gyulafehar-nepgyules/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.); Kolozsi Ádám: Románok vagyunk, itt örök-ké urak maradunk. (*Index.hu* 2018. december 2.) https://index.hu/kulfold/2018/12/02/erdely_100_ev_romaniaban_gyulafehar_riport/. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

18 Az igazságost ünnepelhetjük. Mátyás király emlékévé lesz 2018-ban. *Magyar Idők* 2017. december 12. 17.

ban egyaránt élénk figyelem irányult Magyarországra, pontosabban arra, hogy Budapest hogyan emlékezik meg arról a szimbolikus eseményről, amelynek ők mindmáig a haszonélvezői, a magyarok pedig az elszenvedői – legalábbis a nemzetállami paradigma szerint.¹⁹ Ezzel együtt feltűnően különbözött egymástól a két hozzáállás: bár szlovák részről sem hiányzott a nemzetépítő megközelítés, inkább a nyitottság és az egyenrangú partnerség hangsúlyozása volt a jellemző, különösen a román „Trianon-törvényben” is megtestesülő intranzigens nacionalizmushoz és gyanakváshoz képest.

Ami a magyar közbeszédet illeti, a trianoni évforduló ugyanolyan belterjes és etnocentrikus módon jelent meg benne 2020-ban, mint a történelmi Magyarország felbomlása két évvel korábban. A különféle beszédek, írások, nyilatkozatok és egyéb megnyilvánulások túlnyomó többsége – a közép-európai összefogás visszatérő motívuma ellenére – szinte kizárólag a magyar nézőpontot tükrözte, és a közbeszéd is összességében véve jóval „nemzetiesítettebb” volt, mint akár egy évtizeddel korábban.²⁰ Erre, illetve a szomszédos nemzetek nézőpontjai iránti magyar közönyre csak kevesen reflektáltak Magyarországon. Az utóbbiak közé tartozott az Erdélyből még az államszocializmus idején Magyarországra áttelepült Tamás Gáspár Miklós, aki az *Élet és Irodalomban* fejezte ki ezzel kapcsolatos értetlenségét – hiszen „a trianoni döntés a magyar nemzetet kívül még legalább nyolcat érint közvetlenül”. Ám – fogalmazott a neves baloldali filozófus – még a mai magyar értelmiség sem érdeklődik a nem magyar nemzeti törekvések iránt, ennek következtében pedig

„... egyszerűen nincs fölkészülve a trianoni dilemmaköteg megítélésére [...], a szükséges értelmező munkát nemzedékek nem végezték el (bár az adatgyűjtő és adatrendszerző történettudományi, szakmai munka csörgedezett a közismeretlenség fátyla mögött), az egykori Monarchia területéről szerzett szellemi élmények, történeti intuíciók értéke szinte észlelhetetlen...”²¹

A 2018–2020 közötti évfordulókhoz kapcsolódó emlékezetpolitikai diskurzusok etnocentrizmusával érdekes kontrasztot alkottak egyrészt az obligát, a „közös európai értékekre” és a „történelmi megbékélésre” vonatkozó, főképp szlovák és román részről ismételt frázisok, valamint a Budapestről erőteljesen szorgalmazott közép-európai

19 Kiváló körképet közölt a *24.hu*. Lásd Nagy Gergely Miklós: Trianon 100 a szomszédban: feszültséget, hallgatást, de történelmi gesztust is szült. (*24.hu* 2020. június 13.) <https://24.hu/belfold/2020/06/13/trianon100-megemlekezes-szlovakia-szerbia-romania-ukrajna/#>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.) Szlovákiában lásd pl. az *SME* és a *Denník N* összeállításait, Romániában pedig az *Adevărul* vagy a *Contemporarul* évfordulós cikkeit.

20 Lásd Zahorán Csaba: Egy nap – 2020. június 4. In: *A Different Look at Trianon. Discourse, Culture, History*. Ed. Karolina Kaczmarek et al. Poznań, 2022. 13–32.

21 Tamás Gáspár Miklós: Miért ne írjunk Trianonról? *Élet és Irodalom* 2020. május 29. (<https://www.es.hu/cikk/2020-05-29/tamas-gaspar-miklos/miert-ne-irjunk-trianonrol.html>). Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.), de a kivételek közé tartozik a *Mércén* megjelent beszélgetés is. Tóth Csaba Tibor – Papp Gábor: A híd, amin senki sem kel át: Trianon magyar és román szemmel. Marius Turda és Laczó Ferenc történészekkel beszélgettünk. (*Mércé.hu* 2020. június 4.) <https://merce.hu/2020/06/04/a-hid-amin-senki-sem-ke-at-trianon-magyar-es-roman-szemmel/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

összefogás gondolata. Az Orbán-kormánynak az az elképzelése, hogy Trianon századik évfordulóját – a területi revíziót elutasító, békés nemzeti összetartozás hangoztatásával párhuzamosan – a regionális együttműködés ajánlatával „semlegesítse”, felülírva a szomszédokkal szemben ellenséges, százéves frusztrációból táplálkozó magyar sérelmi attitűdöt, nemcsak meglepő, hanem merész kezdeményezésnek is tűnhetett ebben az időszakban. Ám belföldön hiába bizonyult továbbra is sikeresnek az áldozatiságra építő nacionalista beszédmód, valamint a jól meghatározott, ezúttal „a nagyhatalmak” által megszemélyesített ellenségkép létrehozása és ostromozása, és hiába van erre fogékonyság a szomszédos országokban is, kérdés, hogy a magyar ajánlat mennyire tudta ellensúlyozni a szomszédok Magyarország iránti hagyományos bizalmatlanságát és a magyar revizionizmussal kapcsolatos – őszinte vagy számításból ébren tartott – aggályait. Ráadásul Budapest EU-szkepticizmusa és különutas, oroszbarát külpolitikája sem örvendett mindenhol osztatlan népszerűségnek, a megerősödő Magyarországról és a Kárpát-medencében betöltött vezető szerepéről szövögetett víziókról nem is beszélve.

Mindebből következően a centenáriumi megemlékezések általában csak szlovákul, románul és magyarul érthető – és értelmezhető – történetekké álltak össze 2018 és 2020 között. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezek az emlékezetpolitikai narratívák minden elemükben tévesek vagy teljesen hamisak lettek volna. Az viszont kijelenthető, hogy mindhárom esetben hiányosak és többé-kevésbé egyoldalúak voltak, mert mesélőik alapvetően a mai nemzetállami ideológiákból indultak ki, azoknak rendelve alá a múlt értelmezését. Csakúgy, mint az 1918–1920 között tevékenykedő politikusok és nemzeti aktivisták, a maiak is a nemzeti nézőpont leegyszerűsítő optikáján keresztül láttatták, illetve a nemzeti érdek jelszavával fedték el mind a jelenlegi, mind a száz évvel korábbi valóság sokszínűségét és az akkori emberek rendkívül heterogén, gyakran ténylegesen is egymást keresztező, máskor viszont egymást kiegészítő törekvéseit.

Régióknak politikai elitjei tehát a hagyományos, a 19. század óta már számtalanszor bevált módokon próbálták meg mozgósítani az embereket, folytatva nemzetük és nemzetállamuk építését. Az általuk ellenőrzött vagy legalábbis befolyásolt nemzeti nyilvánosságokat kétségkívül sikerrel uralták a vizsgált évfordulók időszakában. Legalábbis ezt tükrözi az utókorra hagyott rengeteg centenáriumi szöveg – legyen az avatáson vagy más rendezvényen elhangzott beszéd, napilapban megjelent riport vagy véleménycikk, folyóiratban közölt esszé, vaskos történeti kiadvány, televíziós beszélgetés, moziban bemutatott film, interneten terjesztett videó stb. A különféle fórumokon hosszasan taglalták az ünnepségek lefolyását, körülményeiket, a késlekedéseket és az eredményeket egyaránt. Különösen Romániában beszéltek sokat a centenáriumi évek költségeinek növekedéséről vagy az elmaradt beruházásokról,²² Magyarországon ezt a kérdést jóformán csak a kormányzattól független média emlegette.²³ Az is megfigyelhető volt, hogy bár az egyes tör-

22 Lásd pl. Vlad Odorescu – Răzvan Zamfira: Infografic. Centenarul cu de toate. (*Scena9.ro* 2018. november 16.) <https://www.scena9.ro/article/centenar-infografic>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

23 Lásd pl. Fazekas Zsuzsanna: Mire költötte a kormány a Trianon-emlékévé 10,3 milliárdját? (*MagyarNarancs.hu* 2020. június 11.) <https://magyarnarancs.hu/belpol/mire-koltotte-a-kormany-a-trianon-emlekeve-103-milliardjat-130580>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

ténelmi események felidézése során a történészekre is kiemelt figyelem irányult, a politikai diskurzus erőteljesebbnek tűnt a szakmainál.

A riportok tanúsága és a saját tapasztalatok szerint a fontosabb rendezvények viszonylag sok embert vonzottak – igaz, ehhez a hagyományos állami és nemzeti ünnepek megszokott rutinja is hozzájárulhatott, mint például október 28., december 1. vagy augusztus 20. esetében, de a budapesti Alkotmány utcai Trianon-emlékműnél azóta is szinte mindig látni érdeklődőket. Az is előfordult, hogy bizonyos programokat le kellett mondani, mégpedig az érdeklődés hiánya miatt – például ez lett a sorsa annak a centenáriumi különvonatnak, amit 2018. december 1-én Nagyváradról Gyulafehérvárra terveztek indítani. Hiába népszerűsítették már ős óta, a járatot végül törölték, mert – a szervezők közleménye szerint – túl kevesen váltottak rá jegyet.²⁴ Olyan véleményt is lehetett hallani, hogy a centenáriumi ünnepeket inkább övezte közöny és érdektelenség, mint valódi lelkesedés és érdeklődés. Ugyanakkor bizonyára rengetegen voltak, akiknek felejthetetlen élményt jelentett a „Nagy Egyesülés” gyulafehérvári újrajátszása vagy a Moldovába tartó centenáriumi menetelés, mint ahogy kétségkívül sok cseh és szlovák is örült a két társadalom átmeneti egymásra találásának 2018 októberé végén. Az is biztos, hogy a századik évfordulón sok magyar megrendülten idézte fel a trianoni döntés máig érezhető következményeit, Magyarországon és a szomszédos államokban egyaránt.

A politikusi beszédek vagy szakértői nyilatkozatok tényleges súlya és hatása egy adott társadalomra nehezen mérhető. A – gyakran nem publikus – olvasottsági és nézettségi adatokon kívül erre sokszor csak olyan információkból lehet következtetni, mint például a kiállítások látogatottsága. Például a Pozsonyban, majd Prágában berendezett „Cseh-szlovák/Szlovák-cseh kiállítást” 76 683-an tekintették meg a szlovák fővárosban 2018. április 27. és szeptember 9. között,²⁵ míg a „Trianon 100 Összetartozunk – Összetartoztunk” című, 2021 ősze és 2022 nyara között Magyarország megyeszékhelyeit és nagyvárosait bejáró vándorkiállítást mintegy 70 000 fő nézte meg.²⁶

24 Dan Simai: Trenul Centenarului se anulează. Primăria Oradea restituie banii celor care și-au plătit drumul de Alba Iulia pentru 1 Decembrie. (*Ebihoreanul.ro* 2018. november 12.) <https://www.ebihoreanul.ro/stiri/trenul-centenarului-se-anuleaza-primaria-oradea-restituie-banii-ceilor-care-si-au-platit-drumul-de-alba-iulia-pentru-1-decembrie-145264.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

25 <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/medialny-servis/aktuality-ministerstva-kultury/cesko-slovenska-slovensko-ceska-vystava-v-cislach/>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

26 <https://tortenelem.info.hu/hirek/lezarul-a-trianon-100-osszetartozunk-osszetartozunk-cimu-vandorkiallitas.html>. (Legutóbbi megtekintés: 2023. május 8.)

CONTENTS

István Tringli *The Történelmi Szemle is Sixty-Five Years Old* 169

STUDIES

Boglárka Weisz *The Golden Bull of Buda and the Medieval Privileges of the City* 171

Pál Fodor – András Mércz *What is Lost at Mohács? An Ottoman-Turkish Casualty List of the 1526 Campaign* 193

Ágnes Szalai *Border Conflict between Transylvania and the Vilayet of Várad in 1671-1672* 237

Szilvia Czinege *The Imprint of Széchenyi's First Works on his Correspondence* 257

Balázs Ablonczy *"Budapest cannot provide the accomodation they deserve". Refugee officials in the county of Pest-Pilis-Solt-Kiskun after World War I* 275

Lóránt Bódi *Order in the Words: Anti-Semitism and the Jewish Genocide in the Lexicons (1889-1948)* 291

Csaba Zahorán *Feasts of Nations and National States, Gestures and Counter-Gestures. The Centenary of the End of World War I and the Signing of the Treaty of Trianon in the Memory Politics of Slovakia, Romania and Hungary, 2018-2020* 317

REVIEW

Antal Molnár *The Hungarian Greek Catholic History(writing) from the Road of Calvary to the Success Story. Lessons from an Exhibition Catalogue* 327

E számunk szerzői

Ablonczy Balázs, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 kutatócsoport-vezető ● Bódi Lóránt, társadalom-történész ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Fodor Pál, az MTA doktora, kutatóprofesszor, címzetes főigazgató, BTK TTI, Kora újkori osztály, Turkológiai kutatócsoport ● Mércz András, kutató, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete ● Molnár Antal, igazgató, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály ● Tringli István, tudományos tanácsadó, BTK TTI, Középkori osztály ● Weisz Boglárka, tudományos főmunkatárs, osztályvezető, BTK TTI, Középkori osztály, "Lendület" Középkori gazdaságtörténet kutatócsoport-vezető ● Zahorán Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy-korszak osztály, "Lendület" Trianon 100 Kutatócsoport, kutató, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Közép-Európa Kutatóintézet

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbcsítő postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknck: 1000 Ft

